

Christopher R. Browning

DOODGEWONE MANNEN

De rol van een Duits politiebataljon
in de Endlösung in Polen

1

EEN OCHTEND IN JÓZEFÓW

In de vroege ochtenduren van 13 juli 1942 werden de mannen van reserve-politiebataljon 101 wakker gemaakt in hun kooien in het grote bakstenen schoolgebouw dat als hun kazerne diende in de Poolse stad Biłgoraj. De mannen van het bataljon waren van middelbare leeftijd, huisvaders uit de Hamburgse arbeiders- en de lagere middenklasse. Ze waren te oud voor het Duitse leger en daarom opgeroepen voor de Ordnungspolizei. De meesten waren nog maar net in dienst en hadden geen ervaring in de Duitse bezette gebieden. Nog geen drie weken eerder waren ze in Polen aangekomen.

Het was nog aardedonker toen de mannen in de wachtende vrachtauto's klommen. Elke politieman had extra munitie gekregen en bovendien stonden er munitiekisten in de auto's.⁵ Ze waren op weg naar hun eerste belangrijke actie, hoewel hun nog niet verteld was wat ze te wachten stond.

Het konvooi vrachtauto's reed in het donker over een hobbelige weg naar het oosten. Ze gingen langzaam en het duurde anderhalf à twee uur voordat ze hun bestemming bereikten: het dorp Józefów, dat maar 30 kilometer verderop lag. Toen de hemel al wat lichter werd, stopte het konvooi buiten het dorp. Józefów was een typisch Pools dorp met bescheiden witte huizen met strodaken. Er woonden 1800 Joden.

Het was doodstil in het dorp.⁶ De mannen van reserve-politiebataljon 101 klommen uit de trucks en gingen in een halve cirkel rond hun commandant, majoor Wilhelm Trapp staan, een drieënvijftigjarige beroeps politieman die de bijnaam 'Papa Trapp' had. Het moment was gekomen dat Trapp zijn mannen moest vertellen wat hun taak was.

Trapp was bleek en nerveus, en had tranen in zijn ogen. Hij had moeite om zijn stem onder controle te houden. Het bataljon, zei hij klagelijk, had een vreselijk onaangename opdracht gekregen. Het was een bevel dat hem niet aanstond. Sterker: hij was er zeer op tegen, maar het kwam van heel hoog. Als het hun werk makkelijker zou maken moesten de mannen maar bedenken dat het in Duitsland bommen regende op vrouwen en kinderen.

Toen legde hij hun taak uit. De Joden hadden de Amerikaanse boycot veroorzaakt die Duitsland schade had toegebracht, dat was wat Trapp volgens een van de politiemannen zei. Er waren Joden in het dorp Józefów die in contact stonden met de partizanen, zei hij volgens twee anderen. Het bataljon had opdracht gekregen die Joden op te pakken. De mannelijke Joden die konden werken, moesten worden geselecteerd en naar een werkkamp gebracht. De overige Joden – de vrouwen, kinderen en bejaarden – moesten ter plekke worden doodgeschoten door het bataljon. Nadat Trapp zijn mannen had uitgelegd wat hun te wachten stond, zei hij iets heel ongewoons. Als er ouderen onder hen waren die niet opgewassen waren tegen deze taak, mochten ze uit het gelid treden.⁷

2

DE ORDNUNGSPOLIZEI

Hoe was een bataljon van reserve-politiemannen van middelbare leeftijd voor de taak komen te staan om in de zomer van 1942, in het Poolse dorp Józefów zo'n 1500 Joden dood te schieten? Enige achtergrondinformatie is nodig, zowel over de Ordnungspolizei (of *Orpo*) als over de rol die dit korps speelde in de nazipolitiek die erop gericht was de Europese Joden te doden.

De Ordnungspolizei was ontstaan bij de derde poging in het Duitsland van het interbellum om grote politiekorpsen met een militaire opleiding en dito bewapening op te richten.⁸ Na de nederlaag in de Eerste Wereldoorlog was in Duitsland revolutie uitgebroken. Toen het leger steeds verder uiteenviel, organiseerden officieren en overheidsambtenaren contrarevolutionaire paramilitaire eenheden die bekendstonden als *Freikorps*. Toen de binnenlandse situatie in 1919 weer stabiel werd, werden veel leden van het Freikorps opgenomen in de gewone politie, waar ze grote eenheden vormden die in kazernes woonden en op ieder moment konden worden opgeroepen om opstanden de kop in te drukken. Maar in 1920 eisten de geallieerden de ontbinding van deze politie-eenheden, omdat ze een potentiële schending waren van een clauseule in het Verdrag van Versailles die het staande leger van Duitsland beperkte tot 100.000 man.

Toen de nazi's in 1933 aan de macht waren gekomen, richtten ze een 'politieleger' (*Armee der Landespolizei*) op van 56.000 man. De eenheden werden ondergebracht in kazernes en kregen een volledige militaire opleiding in het kader van de Duitse geheime herbewapening. Toen Hitler de ontwapeningsclausules van het Verdrag van

Versailles openlijk trotseerde en in 1935 de militaire dienstplicht weer invoerde, ging het ‘politieleger’ op in het snelgroeiende gewone leger om een kern van officieren en onderofficieren te leveren. In 1942 hadden niet minder dan zevenennegentig generaals in het Duitse leger in het ‘politieleger’ van 1933-35 gediend.⁹

Het behoud van grote militaire eenheden binnen de politie moest wachten tot Heinrich Himmler, die al leider van de SS was, in 1936 werd benoemd tot hoofd van de Duitse politie en het gezag over alle politie-eenheden van het Derde Rijk kreeg. Himmler verdeelde de verschillende onderdelen van de Duitse politie over twee afdelingen, elk met een hoofdkwartier in Berlijn. Onder het hoofdkantoor van de *Sicherheitspolizei* van Reinhard Heydrich vielen de beruchte *Geheime Staatspolizei* of Gestapo, ter bestrijding van de politieke vijanden en de *Kriminalpolizei* of *Kripo*, die in feite een opsporingsorgaan voor niet-politieke misdrijven was. De tweede afdeling van de politie was het hoofdkantoor van de *Ordnungspolizei* onder leiding van Kurt Daluege. Deze was belast met de stadspolitie (*Schutzpolizei* of *Schupo*), de politie op het platteland (*Gendarmerie*) en de politie in kleine gemeenten (*Gemeindepolizei*). Rond 1938 had Daluege meer dan 62.000 man politie onder zich. Bijna 9000 van hen waren georganiseerd in politiecompagnies die *Polizei-Hundertschaften* heetten en elk 108 man telden. In tien Duitse steden werden telkens drie van zulke politiecompagnies gecombineerd tot nog grotere *Polizei-Ausbildungsabteilungen*.

In 1938 en 1939 breidde de Ordnungspolizei zich snel uit omdat de politie door de toenemende oorlogsdreiging extra aantrekkelijk werd voor sollicitanten. Al de jonge agenten in de Ordnungspolizei waren vrijgesteld van militaire dienstplicht. Omdat de politiebataljons bovendien regionaal georganiseerd waren, leken ze te garanderen dat de militaire dienst niet alleen op een veiliger manier vervuld kon worden, maar ook dicht bij huis.

Toen in september 1939 de oorlog uitbrak, was de Ordnungspolizei 131.000 man sterk. Voor de grote militaire eenheden van deze politiemacht dreigde natuurlijk opname in het Duitse leger, maar dat werd voorkomen met een compromis waarvoor de Ordnungspolizei een hoge prijs moest betalen. Een aantal van de beste eenheden werd samengevoegd tot een politiedivisie van bijna 16.000 man, die ter be-

schikking van het leger stond. (In 1940 vocht deze divisie in de Ardennen, en in 1941 nam ze deel aan de aanval op Leningrad, maar in 1942 wist Himmler haar terug te halen als 4^e SS-*Polizeigrenadierdivision*.) Twee politieregimenten die waren gerekruteerd in het zojuist veroverde Danzig, werden in oktober 1939 ook aan het leger overgedragen. Ten slotte leverde de Ordnungspolizei meer dan 8000 man voor de militaire politie, de *Feldgendarmarie*. In ruil voor dit alles bleven de overige leden van de Ordnungspolizei, voor zover ze dienstplichtig waren, vrijgesteld van dienstplicht.

Om de gelederen aan te vullen kreeg de Ordnungspolizei toestemming om 26.000 jonge Duitsers te werven – 9000 vrijwilligers die tussen 1918 en 1920 waren geboren en 17.000 vrijwilligers die tussen 1909 en 1912 waren geboren – evenals 6000 zogeheten ‘Volksduitsers’, die vóór 1939 buiten Duitsland hadden gewoond. Ook kreeg de Ordnungspolizei toestemming om 91.500 reservisten op te roepen die geboren waren tussen 1901 en 1909 – een leeftijdsgroep die nog niet voor het leger was opgeroepen. De dienstplicht bij de Ordnungspolizei werd geleidelijk uitgebreid tot nog oudere mannen, en halverwege 1940 was de Ordnungspolizei 244.500 man sterk.¹⁰

Bij de vooroorlogse mobilisatieplannen was er nauwelijks rekening gehouden met de Ordnungspolizei en er was onvoldoende nagedacht over haar nut bij een eventuele oorlog. Maar door de Duitse militaire successen en de snelle opmars ontstond al snel de behoefte aan meer bezettingstroepen achter de linies. Bij het uitbreken van de oorlog waren er eenentwintig politiebatalljons van ongeveer vijfhonderd man samengesteld uit de verschillende politiecompagnies en trainingseenheden in Duitsland. Er werden er dertien gekoppeld aan de legers die Polen binnenvielen. Die kregen vervolgens de taak Poolse soldaten die hun onderdeel waren kwijtgeraakt, op te pakken, wapens en militaire uitrustingsstukken in te zamelen en andere diensten te verlenen om het achterland te beveiligen.

Halverwege 1940 was het aantal politiebatalljons snel gegroeid tot 101 omdat de 26.000 nieuwe jeugdige rekruten en veel oudere reservisten ook als bataljon werden georganiseerd. Dertien bataljons werden gestationeerd in het door Duitsland bezette centrale deel van Polen, het *Generaal-gouvernement*, en zeven werden gestationeerd in de

West-Poolse gebieden die door het Derde Rijk waren geannexeerd, de *eingegliederte Ostgebiete*. Tien werden er gestationeerd in de bezette Tsjechische gebieden Bohemen en Moravië, het zogeheten *Protektorat*. Zes bataljons werden gestationeerd in Noorwegen en vier in Nederland.¹¹ De Ordnungspolizei ontwikkelde zich snel tot een hoogst belangrijke bron van manschappen om de door Duitsland bezette gebieden in Europa onder de duim te houden.

De nieuwe bataljons werden op twee manieren geformeerd. Om de noodzakelijke onderofficieren te leveren, werden in eerste instantie beroepsagenten en vrijwilligers van vóór de oorlog uit de oorspronkelijke bataljons die in 1939 Polen waren binnengekomen, gepromoveerd en verdeeld over de nieuwe eenheden. De manschappen hiervan bestonden uit oudere, opgeroepen reservisten. Zulke bataljons kregen de naam ‘reserve-politiebataljon’. Voorts werden speciale eenheden (genummerd 251 tot 256 en 301 tot 325) geformeerd uit de 26.000 jonge vrijwilligers die in de herfst van 1939 aan de Ordnungspolizei waren toegewezen. Deze bataljons zouden uiteindelijk de nieuwe elite-eenheden van de Ordnungspolizei worden.¹²

De aanwezigheid van de Ordnungspolizei in het Generaal-gouvernement werd op twee manieren merkbaar. In de eerste plaats werd in elk van de vier districten van het Generaal-gouvernement – Kraków, Lublin, Radom en Warschau (in 1941 werd Galicië daar als vijfde aan toegevoegd) – een permanente regimentscommandant (*Kommandeur der Ordnungspolizei* of *KdO*) met een eigen staf gevestigd. Elk districtsregiment bestond uit drie bataljons die voortdurend wisselden omdat ze beurtelings voor een bepaalde periode uit Duitsland werden gehaald. In de tweede plaats was er overal in het Generaal-gouvernement een los netwerk van kleinere eenheden Ordnungspolizei. In de grotere Poolse steden werd een bureau van de Schutzpolizei gevestigd. Haar hoofdtak was de controle van de Poolse stadspolitie. Bovendien waren er dertig tot veertig kleine *Gendarmerieposten* in de middelgrote steden van elk district. De eenheden van zowel Schutzpolizei als Gendarmerie vielen, net als de drie bataljonscommandanten, onder de districtscommandant van de Ordnungspolizei, de *KdO*. Eind 1942 was het totaal aantal manschappen van de Ordnungspolizei in het Generaal-gouvernement gestegen

tot 15.186. De Poolse politie die onder toezicht van de Ordnungspolizei stond, telde 14.297 man.¹³

De ene bevelsketen liep van de bataljons van de Ordnungspolizei en van het netwerk van kleinere eenheden via het districts-KdO naar de algemene bevelhebber van de Ordnungspolizei in het Generaal-gouvernement (*Befehlshaber der Ordnungspolizei*, of *BdO*) in de hoofdstad Kraków en uiteindelijk naar het hoofdbureau van Daluege in Berlijn. Dit was de normale bevelsketen voor kwesties die met lokale eenheden van de Ordnungspolizei te maken hadden. Maar er was nog een tweede bevelsketen voor alle beleidskwesties en operaties waarvoor moest worden samengewerkt door Ordnungspolizei, Sicherheitspolizei en andere SS-eenheden. In het Generaal-gouvernement had Heinrich Himmler een *Höhere SS- und Polizeiführer* (HSSPF), Friedrich-Wilhelm Krüger, benoemd als zijn persoonlijke vertegenwoordiger, met speciale verantwoordelijkheid voor de coördinatie van alle acties waarbij meer dan één onderdeel van Himmlers groeiend SS- en politie-imperium betrokken waren. In alle districten van het Generaal-gouvernement bevond zich een *SS- und Polizeiführer* (SSPF), die op districtsniveau dezelfde verantwoordelijkheid en macht had als Krüger voor het gehele Generaal-gouvernement. In het district Lublin, waar reserve-politiebataljon 101 in 1942-43 was gestationeerd, was de brute en onsmakelijke Odilo Globocnik, een vriendje van Himmler, die *SS- und Polizeiführer*. Wegens corruptie was hij verwijderd als partijleider in Oostenrijk. Eenheden van de Ordnungspolizei in het district Lublin konden dus hun orders krijgen van Daluege en het hoofdbureau in Berlijn via de *BdO* in Kraków en het districts-KdO, of van Himmler via de HSSPF Krüger en de districts-SSPF Globocnik. Omdat de moord op Poolse Joden een onderneming was waar alle onderdelen van SS en politie bij betrokken waren, zou die tweede bevelsketen van wezenlijk belang blijken te zijn voor de rol die de Ordnungspolizei bij de *Endlösung* zou spelen.

HOE GEWONE MENSEN KUNNEN VERANDEREN IN MOORDMACHINES

In het Poolse dorpje Józefów doodden de mannen van reserve-politie-bataljon 101 in een enkele nacht 1800 mannen, vrouwen en kinderen. Na anderhalf jaar hadden ze 83.000 Joden vermoord. Hoe kan het dat een groep doodgewone mannen – mannen die te oud bevonden waren om te vechten aan het front – tot dit soort acties in staat is? Wat gebeurt er binnen zo'n groep en wat drijft mensen om mee te doen en in (ogenschijnlijk) gewetenloze moordenaars te veranderen?

Christopher R. Browning legt in *Doodgewone mannen* haarfijn uit wat voor invloed gezag en groepsdruk op mensen heeft. Hij maakt gebruik van uniek onderzoeksmateriaal zoals ooggetuigenverslagen, brieven en rapporten en wekt daarmee de absurditeit van het geheel tot leven. Het levert uiterst relevante lessen op waaruit blijkt dat zelfs de normaalste mens zijn morele kompas overboord kan gooien.

Christopher R. Browning is emeritus hoogleraar geschiedenis aan de Universiteit van Noord-Carolina en gespecialiseerd in de Holocaust. Het Nederlandse Auschwitz-comité gaf hem in 2012 de Annetje Fels-Kupferschmidt-onderscheiding. *Doodgewone mannen* verscheen voor het eerst in 1993 en is een klassieker in de literatuur over de Holocaust.

‘Dit boek heeft de manier waarop we de Holocaust zien veranderd.’

– prof. dr. Peter Romijn, hoogleraar Geschiedenis aan de Universiteit van Amsterdam en directeur onderzoek bij het NIOD

Uitgeverij Omniboek

www.omniboek.nl

ISBN 9789401917223 NUR 689

9 789401 917223